

ЗНАЧЕННЯ ТИПОЛОГІЇ ОСОБИСТОСТІ ЗЛОЧИНЦЯ ДЛЯ СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНОГО ЗАПОБІГАННЯ СТАТЕВИМ ЗЛОЧИНАМ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

Л.Г. Козлюк

*кандидат юридичних наук,
молодший науковий співробітник
Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України*

Постановка проблеми. У кримінологічній науці і сьогодні не втратила своєї актуальності типологія злочинців. Це можна пояснити тим, що на її основі здійснюється розроблення методик для запобігання різним видам злочинів. Зазначене стосується і запобігання статевим злочинам щодо неповнолітніх. Визначення типу досліджуваного злочинця дає змогу системно підійти до вивчення як самого злочинця, так і механізму його злочинної поведінки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У науці питанню типології злочинців приділяли увагу такі вчені, як: О.М. Джужа, К.Є. Ігошев, Л.П. Конишева, О.Ф. Лазурський, С.В. Познишев та ін. Однак типології особистості злочинця, який вчинив статеві злочини щодо неповнолітніх належної уваги не приділялося.

Метою дослідження є встановлення значення типології особистості злочинця для спеціально-кримінологічного запобігання статевим злочинам щодо неповнолітніх, і виділення типів особистості злочинця, який вчинив статевий злочин щодо неповнолітнього.

Основні результати дослідження. Специфіка об'єкта кримінологічних досліджень надає можливість будувати класифікацію за істотними ознаками (типологією), а також структурувати явища, що вивчаються у відповідності з класами, видами тощо. Типологія є методом наукового пізнання реальності, вона створюється з метою вивчення неоднорідних явищ у будь-яких сферах наукової і практичної діяльності людини і дає змогу виявити зв'язок між цими явищами, їх якісну характеристику, види і способи взаємодії, розвитку й функціонування. Створюючи типологію тих чи інших явищ, дослідники прагнуть упорядкувати їх опис, знайти способи і засоби їх виявлення і, що найголовніше, знайти їм пояснення, віднайти схожість і відмінності [2, с. 152]. Таким чином, типологія здійснює порівняльне вивчення властивих та відмінних ознак об'єкта. В нашому дослідженні таким об'єктом є особистість злочинця, який вчинив статеві злочини щодо неповнолітніх. Таке вивчення сприятиме спеціально-кримінологічному запобіганню злочинам, досліджуваним у даній статті.

Необхідно зазначити, що типологія є різновидом класифікації. Водночас при дослідженні людини типологію слід відрізнити від класифікації тим, що вона визначає не будь-які риси, а лише головні для пояснення поведінки певної групи осіб.

Перші спроби виділити типи злочинців були зроблені Ч. Ломброзо. Він разом зі своїм послідовником Е. Феррі розрізняв такі типи злочинців: природжені злочинці; «злочинці внаслідок божевілля», до яких відносили психопатів та тих, хто страждав на психічні аномалії; злочинці із пристрасті; випадкові зло-

чинці; звичні [6, с. 31]. Досить цікавою є класифікація особистостей, запропонована психологом О.Ф. Лазурським. При визначенні типів він виходив з: 1) природних психологічних можливостей; 2) особливостей соціального пристосування особистості до дійсності. При чому відповідно до цих ознак він визначив три рівні особистостей: нижчий, середній і вищий. На кожному рівні визначаються так звані чисті типи, змішані і спотворені. Кримінологію цікавить спотворений тип особистості, оскільки саме з нього виходить особистість злочинця. О.Ф. Лазурський до спотворених типів відносить: 1) пасивний тип, який виступає у вигляді двох різновидів: а) апатичний, що характеризується байдуже-млявим ставленням до усього оточуючого, відсутністю яскраво виражених інтересів і потреб; б) безвільно-боязкий тип, який легко піддається навіюванню, з перевагою пригніченого настрою. На думку вченого, хоча люди такого типу і не належать до кримінального типу, однак можуть бути джерелом поповнення злочинного світу; 2) тип розважливого егоїста. Люди цього типу розважливі і хитрі, черстві і злопам'ятні; на першому плані у них турбота про власні вигоди й інтереси, переважно матеріальні; цей тип близький до кримінального; 3) адекватно-спотворений тип. Його представники – безладно веселі, легковажні люди. За своїми соціальними проявами – п'яниці, забіяки, скандалісти, дрібні злодюжки; 4) активно-спотворений (гвалтівник) тип. Тут два підтипи: а) безладного гвалтівника, який характеризується рішучістю, енергією. Працювати не любить, схильний до бійок; б) зосереджено жорстокий, який не зупиниться і перед вбивством [3, с. 361]. Отже, визначення типів особистостей, у тому числі злочинних, залишається актуальним у науці вже тривалий час.

Загальновідомою в кримінології є типологія особистості злочинця за двома критеріями: 1) характером кримінальної спрямованості злочинної поведінки особи: насильницький тип; корисливий; корисливо-насильницький; необережний тип злочинців; 2) за формою прояву кримінальної спрямованості: випадкові злочинці; ситуаційні; нестійкі; злісні; особливо небезпечні.

Необхідно зазначити, що ефективність спеціально-кримінологічного запобігання статевим злочинам щодо неповнолітніх, залежить від розроблення типології особистості злочинця, який вчиняє зазначені злочини. Слушно з цього приводу зазначає К.Є. Ігошев, що типологія є одним із методологічних принципів аналізу особистості [5, с. 4].

Таким чином, пізнання типових властивостей осіб, які вчинили статеві злочини щодо неповнолітніх, допоможе суб'єктам, на які покладено функції запобігати злочинності, розробити заходи, спрямовані на нейтралізацію впливу криміногенних факторів на волю і свідомість цих осіб. Адже запобігання злочинності не може орієнтуватися тільки на індивідуальну неповторність кожної особи, вона повинна враховувати певну типовість контингенту злочинців, їх групування тощо [2, с. 152].

Так, на нашу думку, для ефективного спеціально-кримінологічного запобігання статевим злочинам щодо неповнолітніх потрібно приділяти належну увагу особам, які звільнені з місць позбавлення волі, де відбували покарання за зазначену категорію злочинів. Щоб здійснювати ресоціалізацію таких засуджених, потрібно створити службу при Державному департаменті з питань виконання покарань, яка б займалася соціальною адаптацією осіб, які були засуджені за ста-

теві злочини щодо неповнолітніх. Саме цьому сприятиме типологізація таких осіб, яка допоможе вибрати вдалі шляхи здійснення соціальної та психологічної адаптації, зокрема підвищення рівня культури відносин у статевій сфері, що дасть змогу запобігти порушенням у психосексуальному розвитку.

З огляду на сказане потрібно відмітити, що непоодинокими стають випадки відмови засуджених виходити з місць позбавлення волі. Одним із чинників, котрий зумовлює це, є відсутність у нашій державі комплексної програми соціальної реабілітації колишніх ув'язнених. На сьогодні працівники правоохоронних органів змушені констатувати існування випадків, коли особи, в минулому засуджені, свідомо йшли на злочин, щоб знову повернутися в місця позбавлення волі [1, с. 32]. Це стосується й осіб, які вчинили статеві злочини щодо неповнолітніх, оскільки наше дослідження судової практики виявило значний відсоток рецидиву даних злочинів. Вчені-кримінологи з цього приводу зазначають, що ризик рецидиву зростає, якщо злочин був спрямований проти дітей або літніх осіб, якщо злочинець піддавався сексуальному насильству і приниженню людської гідності. Як правило, у цьому випадку сексуальні рецидиви повторюються через два-десять місяців із дня звільнення з місць позбавлення волі [2, с. 152]. Тому науково обґрунтована типологія статевих злочинців сприяє їх системному вивченню та підбору індивідуальних заходів запобігання злочинній поведінці.

Урахування типологічних особливостей сексуальних злочинців є обов'язковим при кримінологічному прогнозуванні їх подальшої поведінки та виявленні осіб, схильних до вчинення цієї категорії злочинів. Тому остаточною метою здійснення типології сексуальних злочинців є побудова певної узагальненої моделі, яка, у свою чергу, не тільки охарактеризує найбільш суттєві властивості й ознаки даних типів злочинців, а й «...дасть змогу передбачити поведінку індивідів, близьких за своїми характеристиками до описуваної моделі. Правильна, науково обґрунтована модель допоможе не лише глибше вивчити особу сексуального злочинця, а й удосконалити систему заходів запобігання цьому виду злочинності» [2, с. 163].

Відомий український вчений-кримінолог О.М. Джужа, досліджуючи проблему запобігання злочинам, пов'язаним із сексуальним насильством, виділяє типологію сексуальних злочинців, запропоновану Р. Гебхардом. Вона включає в себе такі категорії злочинців: 1) **Нападаючі гвалтівники** – найбільш поширений тип сексуальних злочинців. Вони виявляють ворожі почуття до жінок. Як правило, в анамнезі мають передісторію насильства і схильні вибирати жертвами незнайомих жінок. Цей тип гвалтівника страждає на статеве безсилля порівняно з іншими групами. В даному випадку насильство ніби замінює статевий акт чи принаймні знижує потребу в нормальних сексуальних контактах. 2) **Аморальні злочинці**. Цей термін використовується для позначення другого типу сексуальних злочинців. Аморальні злочинці – це не садистський, не патологічний тип гвалтівників. Чоловіки цього типу не ставляться вороже до жінок, але розглядають їх тільки сексуальними об'єктами, чия роль у житті полягає в забезпеченні сексуальних задовольень. 3) **Пр'яні гвалтівники**. Цей різновид злочинців близький до аморального типу. Їх дії стосовно жінок можуть бути найрізноманітнішими – від примітивних приставань і некоординованого «хапання» жінок до активно агресивної поведінки. 4) **Експлозивні гвалтівники**. Це особи, у минулому житті

яких не виявилось жодних зовнішніх ознак схильності до сексуального насильства. Іноді це законослухняні громадяни, іноді це злочинці, але в усіх виявляються елементи психотичних реакцій у поведінці, а сексуальна агресія з'являється раптово і не з'ясовано. 5) **Гвалтівники з подвійним моральним стандартом.** Цей тип поділяє жінок на «гарних», до яких варто ставитися з повагою, і «поганих», які не мають права вимагати до себе поважного ставлення. Ці гвалтівники за своїми переконаннями близькі до злочинців аморального типу, але є переважно асоціальними, а не кримінальними. Вони застосовують силу тільки після того, як переконання зазнає невдачі. 6) **«Інші» типи гвалтівників.** До цієї категорії гвалтівників віднесено приблизно кожного третього гвалтівника. Вона включає в себе різні комбінації перших п'яти типів. До неї належать психічно й розумово неповноцінні особи [2, с. 156].

Слід також згадати, що оригінальну типологію злочинців у минулому столітті розробив відомий юрист-психолог С.В. Познишев. Він досліджував статеві злочини, зокрема і вчиненні щодо неповнолітніх. Результатом такого дослідження було виділення типів осіб, які їх вчиняють. Так, він зазначав: «Особливий різновид імпульсивних злочинців складають статеві злочинці, гвалтівники та ті, що розбещують підлітків та малолітніх. Це – суб'єкти, в яких існує сильна схильність до статевого задоволення, яка не обмежується звичайними у людей комплексами морального характеру, їх дії зумовлюються єдиним міркуванням особистого задоволення та ризику. У силу цих міркувань вони намагаються отримати приємні відчуття статевого характеру за такими умовами, за яких їм не загрозували б ні великі сварки, ні відповідальність, але про моральний бік свого діяння і про його соціальну недопустимість вони не думають. Інколи злочини цих суб'єктів бувають дуже тяжкими, а інколи мають на собі печать не стільки звірячої жорстокості, скільки необмежену комізмом, статево розбещеність» [4, 161].

Таким чином, зазначені типології статевих злочинців дають можливість відмітити їх різноманітність. Водночас не слід забувати, що кожен із дослідників виводив типологію зазначених злочинців у відповідності до емпіричного матеріалу, який він вивчав. Тому, на нашу думку, кожна з встановлених типологій збагачує знання про злочинців, які вчиняють статеві злочини.

У вітчизняній кримінологічній науці типологія особистості злочинця, який вчинив статеві злочини щодо неповнолітніх, недостатньо вивчена. Такі спроби зроблені Л.П. Конишевою, яка серед типології сексуальних злочинців виокремила такий тип, як злочинець-одинак, який нападає на неповнолітніх зненацька. Злочинці цього типу найчастіше неповнолітні, в яких наявні ті чи інші розлади у сексуальній сфері. В анамнезі нерідко відзначається та чи інша мозкова патологія, найчастіше – залишкові явища органічного захворювання мозку. Для них характерне придушення опору жертви із застосування сили, що особливо легко застосовувати щодо потерпілих молодого віку. Як правило, їм властива значна ризиковість досягнення мети, оскільки висока ймовірність втручання сторонніх. Прикладом цього є часті невдачі (майже половина злочинів закінчується на стадії замаху, і за найменшої можливості втручання сторонніх зникають, не завдаючи жертві серйозних ушкоджень). Однак ці злочини мають явну тенденцію до повторення. Причому кожен наступний випадок відзначається більшою зухвалістю [2, 161]. Зазначена типологія є досить обмежена, оскільки включає одну катего-

рію осіб, які вчиняють статеві злочини щодо неповнолітніх. Як простежується із наведеної типології, дану категорію осіб, становлять неповнолітні, які мають ті чи інші розлади здоров'я.

Проведене нами дослідження осіб, які вчинили статеві злочини щодо неповнолітніх, дало змогу виділити типи цих злочинців за такими критеріями: а) за формою прояву сексуального насильства щодо неповнолітніх; б) за способом встановлення знайомства з неповнолітніми. Відповідно до першого критерію, слід розрізнити такі типи злочинців:

1. Агресивно налаштовані – цей тип переважно становлять особи, по відношенню до яких у дитинстві застосовувалось сексуальне насильство. А вчинення ними статевого злочину щодо неповнолітнього ніби звільняє їх від відчуття психологічної залежності, яке виникло після того, як вони самі стали жертвою статевого злочину. Таким чином, для зазначених злочинців неповнолітній – це проєкція їх самих, а вчинення щодо неповнолітнього такого ж злочину, потерпілим від якого вони були, – це ніби передача власних переживань іншій особі. До цього типу необхідно відносити і неповнолітніх злочинців, яким, як правило, притаманна агресивна поведінка через низький самоконтроль, що підсилюється соціальною запущеністю та прагненням до гострих відчуттів. Зазначений тип злочинців становлять і особи з аномаліями психіки, для яких характерний збочений спосіб задоволення сексуальних потреб.

2. Не налаштовані агресивно – це особи, які не ставляться вороже до неповнолітніх, вони бачать у них лише об'єкт задоволення сексуальних потреб. Цей тип злочинців становлять особи, які в силу різних обставин (імпотенція, похилий вік, невміння контактувати з особами протилежної статі) не можуть вступати в статеві відносини з повнолітніми особами.

Відповідно до другого критерію слід виділити такі типи злочинців, які вчинили статеві злочини щодо неповнолітніх:

- злочинці, які не мали перешкод для спілкування з неповнолітніми. До цієї групи злочинців слід відносити рідних, знайомих, друзів, педагогів та інших осіб, які були знайомі з неповнолітніми;

- злочинці, які зацікавлювали неповнолітніх спілкуватися з ними. Зазначений тип злочинців будь-яким способом намагається викликати довіру до себе. Вони можуть схилити неповнолітніх до спілкування різними способами: від пропозиції купити щось «смаченьке» до «курсу навчання інтимного життя»;

- злочинці, увагу яких до себе привертала самі неповнолітні. Зазначений тип злочинців становлять особи, яким все одно з ким задовольняти статеві потреби. Однак віктимна поведінка неповнолітніх жертв ставала тим чинником, який скеровував волю злочинця на вчинення статевого злочину.

Висновок. Типологія особистості злочинця, який вчинив статеві злочини щодо неповнолітніх – це класифікація групи цих злочинців за спільними для них ознаками, які визначають їх сутнісну характеристику. А розроблені в науці типології злочинців, які вчиняють статеві злочини щодо неповнолітніх, сприятимуть удосконаленню спеціально-кримінологічних заходів запобігання злочинам, що порушують статеві відносини між людьми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Васютин В. Право на свободу / В. Васютин // Тиждень (72), 20-26 березня 2009. – № 11. – 66 с.
2. Джужа О.М. Запобігання злочинам, пов'язаним із сексуальним насильством / О.М. Джужа. – К. : Атіка, 2009. – 240 с.
3. Коновалова В.О. Юридична психологія : [академічний курс : підруч. для вищ. навч. закл.] / В.О. Коновалова, В.Ю. Шепітько – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. – 424 с.
4. Познышев С.В. Криминальная психология: Преступные типы. О психологическом исследовании личности преступника в частности / С.В. Познышев; [сост. и предисл. В.С. Овчинский, А.Ф. Федорова]. – М. : ИНФРА-М, 2007. – 302 с.
5. Игошев К.Е. Типология личности преступника и мотивация преступного поведения / Игошев К.Е. – Горький : Горьк. высш. шк., 1974. – 167 с.
6. Ферри Э. Уголовная антропология и социализм / Э. Ферри // Проблемы преступности. – Х., 1924. – Сб. 2-й. – С. 31-32.

Козлюк Л.Г. Значення типології особистості злочинця для спеціально-кримінологічного запобігання статевим злочинам щодо неповнолітніх

У статті розглядаються різні типологічні особливості сексуальних злочинців. На основі визначених критеріїв виділено типи злочинців, які вчинили статевий злочин щодо неповнолітнього. Доведено, що типологізація таких осіб, допомагає вибрати вдалі шляхи спеціально-кримінологічного запобігання статевим злочинам щодо неповнолітніх.

Ключові слова: типологія, особистість злочинця, типи злочинців, спеціально-кримінологічне запобігання, статевий злочин.

Козлюк Л.Г. Значение типологии личности преступника для специально-криминологического предупреждения половых преступлений по отношению к несовершеннолетним

В статье рассматриваются различные типологические особенности сексуальных преступников. На основе определенных критериев выделены типы преступников, совершивших половое преступление в отношении несовершеннолетнего. Доказано, что типологизация таких лиц, помогает выбрать удачные пути специально-криминологического предупреждения половых преступлений по отношению к несовершеннолетним.

Ключевые слова: типология, личность преступника, типы преступников, специально-криминологическое предупреждение, половое преступление.

Kozliuk L.G. The significance of the criminal personality typology for special criminological prevention of sex crimes against juveniles

The article considers various typological features of sexual offenders. Based upon the above criteria, types of sexual offenders who had committed the crimes against a juvenile are determined. It has been proved that typologization of these persons helps to choose the best ways to ensure special criminological prevention of sex crimes against juveniles.

Key words: typology, criminal personality, types of criminals, special criminological prevention, sex crime.

Стаття надійшла до редакції 22.09.2011.